

DOI: <https://doi.org/10.56349/emblecat.211>

Pràctiques artístiques col·laboratives i de protesta ciutadana: València 1991-2015

Bàrbara Martínez Biot

<https://orcid.org/0000-0002-2763-8958>

Doctora per la Facultat de Belles Arts de la Universitat Politècnica de València

barmarbi@gmail.com

Recepció: 5/12/2022; Acceptació: 12/5/2023; Publicació: 20/7/2023

Resumen:

Aquest article intenta ser una exposició de la tesi doctoral del mateix títol, una investigació sobre pràctiques activistes com a pràctiques artístiques col·laboratives. L'objectiu principal ha sigut explorar les activitats que cerquen la visibilitat del conflicte i que al mateix temps poden ser una eina de reconstrucció de la cohesió social d'un barri o d'un grup. Aquesta hipòtesi s'ha materialitzat analitzant una selecció qualificada de grups i les seues trajectòries a la ciutat de València entre els anys 1991 i 2015.

Paraules clau: activisme, art activista, València, oposició ciutadana, pràctiques artístiques col·laboratives.

Resumen: *Prácticas artísticas colaborativas y de protesta ciudadana: Valencia 1991-2015*

Este artículo intenta ser una exposición de la tesis doctoral del mismo título, una investigación sobre prácticas activistas como prácticas artísticas colaborativas. El objetivo principal ha sido explorar que estas actividades persiguen la visibilidad del conflicto y al mismo tiempo pueden ser una herramienta de reconstrucción de la cohesión social de un barrio o de un grupo. Esta hipótesis se ha materializado analizando una selección cualificada de grupos y sus trayectorias en la ciudad de València entre los años 1991 y 2015.

Palabras clave: activismo, arte activista, Valencia, oposición ciudadana, prácticas artísticas colaborativas.

Abstract: *Collaborative artistic practices and citizen protest: Valencia 1991-2015*

This article tries to be an exposition of the doctoral thesis of the same title: an investigation of activist practices as collaborative artistic practices. The main objective has been to show how these activities seek to make conflicts visible, at the same time as being a tool for rebuilding the social cohesion of a neighbourhood or a group. This hypothesis materialized after the analysis of a qualified selection of groups and their histories in the city of Valencia between 1991 and 2015.

Keywords: activism, activist art, Valencia, citizen opposition, collaborative artistic practices.

1. Introducció

Aquest text pretén ser el resum de la tesi doctoral que rep el mateix títol, per tant, es tractaria d'una exposició dels aspectes més rellevants, dels seus resultats o conclusions més destacables. El tema d'aquesta investigació s'ha centrat en les pràctiques artístiques col·laboratives de protesta per part de grups d'oposició locals, a partir d'una selecció de grups veïnals, ecologistes o feministes entre d'altres, amb l'enfrontament contra el poder polític local com a tret en comú.

En aquest context, la ciutat de València entre els anys 1991 i 2015, amb els seus antecedents temporals als anys seixanta i setanta del segle xx, veié sorgir una diversitat de grups d'oposició: associacions de veïnes i veïns, grups feministes, ecologistes, o altres grups, els denominats Salvem com una tipologia netament local; en protesta per problemes específics; tots aquests considerem que produïren una sèrie d'accions públiques i col·lectives, que hem denominat pràctiques artístiques col·laboratives.

Dins d'aquest àmbit artístic, la nostra hipòtesi ha estat la següent: les pràctiques artístiques col·laboratives que han esdevingut a la ciutat de València durant les passades dècades han sigut una eina de construcció o reconstrucció identitària, i, alhora, de rehabilitació d'imaginari veïnals diluïts per les polítiques neoliberals. Aquestes pràctiques, encara que de manera temporal i tàctica, han tingut la capacitat de construir un discurs alternatiu. Hem proposat que aquestes activitats de caràcter popular tenen com a finalitat la seua visibilitat en la societat local, en oposició a la fortalesa discursiva de qui ostenta el poder, és a dir, la visibilització dels conflictes.

2. Marc Teòric

Dins del nostre context d'investigació, hem establert la necessària definició sobre què entenem per pràctiques artístiques col·laboratives. En primer lloc, hem aportat a aquesta definició les asseveracions de Paloma Blanco (2005) per a qui són:

«accions particulars referides a problemàtiques locals, puntuals, [...], però que demanen obrir-se a un pensament global, estendre's més enllà del seu àmbit i eixir del perill que suposa l'aïllament del grup, aprofitant i compartint tot el potencial subversiu i contestatari que posseeixen» (2005:192).

En segon lloc, per a Christian Kravagna (1998), les pràctiques artístiques col·laboratives són totes aquelles accions de naturalesa múltiple i compromesa, de les quals la seua concepció, producció i desenvolupament són duts a terme per un grup de persones, sense que hi haja diferències jeràrquiques i un alt grau d'afinitat cultural entre elles. I, finalment, per a completar la definició, Antonio Collados (2012) i Borisova i Tejada

(2018) consideren les pràctiques artístiques col·laboratives com a assajos de models de ciutadania i pràctiques col·lectives que donen lloc a nous imaginaris antagònics. Les mobilitzacions sorgides com a reacció i desacord amb les polítiques públiques ens han situat en un horitzó, des del qual s'han replantejat els llenguatges i formes de l'acció cultural i política. I, en definitiva, les pràctiques artístiques col·laboratives han contribuït a desvetllar allò reprimat pel consens dominant, és a dir, a donar veu als silenciats en el marc de l'hegemonia dominant.

A més, ha estat imprescindible fixar la nostra atenció en el concepte d'audiència. En el nostre cas, el públic al qual s'adreçaven els activistes era qualsevol dels vianants de la ciutat en el moment de la protesta o de qualsevol de les seues activitats, o bé qualsevol ciutadà al qual se li ha fet saber. La recerca de visibilitat ha estat relacionada amb el poder mediàtic dels mitjans de comunicació com a eina per arribar a un públic massiu, per la qual cosa la major part dels activistes han organitzat les seues accions públiques, tenint en compte el seu potencial de difusió. Segons relataven els membres de *Gran Fury* en Jorge Ribalta (1994, pàg.16), podien haver-hi:

«...diferents nivells d'audiència: les persones objectes d'una protesta, els participants, els espectadors d'una manifestació, els mitjans de comunicació que documenten l'esdeveniment i les persones que tan sols arriben a copsar els missatges [...] a través del filtre dels mitjans de comunicació» (1996:16).

La nostra definició sobre les pràctiques artístiques col·laboratives no s'ha pogut entendre sense la contestació social al carrer, a l'espai públic. Aquestes actuacions han sigut de caire col·lectiu, i han implicat el màxim nombre possible de ciutadania afectada. Aquestes pràctiques artístiques han suposat una nova forma de comunicació dirigida a la ciutadania, que ha tingut sentit en relació amb l'existència d'un interlocutor (real o fictici, individual o col·lectiu), i per tant, la constitució d'un contracte relacional o d'una al·locució, és a dir, s'ha parlat amb alguns individus, generalment persones anònimes, o bé amb vianants interpel·lats pels greuges patits per aquesta comunitat.

En tercer lloc, el treball en xarxa o en comunitat l'hem entès com un procés de generació de consciència crítica i propositiva que fomentava la capacitat d'associar-se i organitzar-se, en el nostre cas localment, per a exercir una influència directa en les decisions públiques. La capacitat de generar el sentit de comunitat ha estat determinant, residint ací el potencial polític del treball en xarxa i la capacitat de generar vincles heterogenis. Segons Guadalupe Aguilar (2010) i Borisova i Tejeda (2018) entre d'altres, les pràctiques artístiques participatives o col·laboratives han intentat, mitjançant l'experiència física o mental de la participació, crear individus capaços d'influir en la seua pròpia realitat

social i política. A més, hem afirmat a la nostra investigació que les pràctiques artístiques col·laboratives són una eina de restauració de la comunitat, a través de la reelaboració col·lectiva de la consciència crítica i la regeneració de la vida comunitària.

Resseguint el paràgraf anterior, hem presentat com a exemple el procés de degradació del barri del Cabanyal de València, que havia minvat les relacions socials tradicionals. Amb la creació de la plataforma Salvem el Cabanyal, algunes de les seues activitats, com fer sopars populars al carrer, potencià la recuperació de tradicions i la cohesió del veïnat. Per a nosaltres, qualsevol acció, obra o activitat en aquest context han pogut generar comunitat, provocar l'activació de la consciència crítica, i, en definitiva, aconseguir una participació més compromesa. La comunicació entre els subjectes que composaven aquesta col·lectivitat desenvolupaven un enfortiment mutu de la identitat comunitària i individual.

En quart lloc, aquesta classe d'experiències suposava, doncs, una politització de la pràctica de l'art encaminada a obrir o reforçar noves esferes públiques de democràcia radical. Aquesta finalitat política que, es feia servir com a mecanisme de creació, ha de ser la interpel·lació, la denúncia i la transformació social més immediata. De naturalesa efímera, la intervenció artística modificava la forma i els temps de la ciutat, ja que l'obra o l'acció no ha sigut un objecte, sinó més bé una duració; temps en què s'ha produït la trobada i l'ocupació de l'espai públic. El temps és un component important i cal anar més enllà de la seua duració. Cal contemplar el temps en què aquest model d'intervenció pública tindrà vigència en la comunitat que l'ha dut a terme. L'experiència col·lectiva és incontrolable i inclassificable, de manera que són els col·lectius els qui han construït les seues pròpies estructures de producció, distribució i dispersió de l'experiència. En altres paraules, el treball en comunitat radicava en produir camins o canals per a la contínua articulació de l'experiència, compresa aquesta com un element viu.

En cinquè lloc, seguint amb les característiques de les pràctiques artístiques col·laboratives, un altre instrument de cohesió grupal ha estat la memòria entesa com a recuperació. Hem afirmat a la nostra investigació que és un terme antimuseístic, no és localitzable, no és físic, és un relat en l'absència del qual desapareix l'espai social; per tant, l'activació d'una memòria nova o la reactivació d'una tradició ha creat un àmbit de legitimació de pràctiques socials arrelades i contingents. Michel de Certeau (1980[1996]) afirmava que els relats marxen per davant de les pràctiques socials per a obrir-los un camp d'acció, en canvi les creences en passat, desactivades, ja no tenen la capacitat d'organitzar pràctiques. Tampoc hem pogut deixar d'introduir en la nostra definició la presència de la relacionalitat social com a element estètic, el qual ens ha pogut permetre qualificar com a artístiques algunes de les accions reivindicatives que s'han donat a la ciutat.

I en sisè lloc, des del punt de vista estètic, aquestes pràctiques no tan sols han rebutjat qualsevol pretensió estètica tradicional, sinó que aquesta qualificació ha estat aliena al seus productors. Aquesta manca de pretensions estetitzants en benefici del paper reivindicatiu ens ha portat a afirmar que estem davant d'unes pràctiques de reconciliació de l'art i la praxi social. Tal vegada, aquest rebuig a l'estètica no haja sigut extensiu a totes les pràctiques, però la seua presència, per exemple, mitjançant cartells durant una manifestació de protesta, ens ha portat a parlar d'una estètica utilitarista o estètica activista, sense abandonar els nostres objectius d'explorar artísticament aquestes accions com un conjunt amb sentit social.

3. Metodologia

Hem establert unes tipologies grupals per a poder analitzar les pràctiques artístiques col·laboratives més destacades segons el nostre objecte d'estudi. Aquestes tipologies han sigut, en primer lloc, les associacions veïnals com a grups iniciàtics arrelats en un moment determinat, però encara actualment en funcionament; en segon lloc, els grups denominats Salvem com a fenomen social particular del territori valencià. A continuació, i en tercer lloc, esdevindran els grups nascuts dels moviments socials, en el nostre cas hem triat l'ecologisme i el feminisme, representats per grups locals. Finalment, en quart lloc, sota l'etiqueta de col·lectius, hem recollit les trajectòries dels Ex-Amics de l'IVAM (Institut Valencià d'Art Modern) i del Jo no t'espere, una plataforma que rebutjava la visita de Benet XVI en el 2006. Aquestes dues agrupacions esmentades van sorgir per protestes molt puntuals i que de segur han completat el panorama de l'oposició ciutadana a València.

Tots aquests grups els hem considerat com a exemples representatius pel que fa a la protesta ciutadana i a les pràctiques activistes per la seua originalitat, potència discursiva i arrel social. Aquestes primerenques tipologies, en un esforç d'ordenació, s'han materialitzat amb dos plataformes de lluita ciutadana, que han estat les següents:

Associacions de veïnes i veïns: AAVV barri de Natzaret i AAVV barri de Sant Marcel·lí.

Salvem: Salvem el Botànic Recuperem Ciutat i Salvem el Cabanyal.

Moviments socials:

Feminisme: Dones de negre.

Ecologisme: Marfull-AE Agró i Per l'Horta.

Col·lectius: Ex-Amics de l'IVAM i Jo no t'espere.

En el conjunt d'aquestes entitats, en total sumen nou grups, hem considerat que, amb les absències imprescindibles, vindrien a representar o a mostrar les diferents temàtiques socials, que mitjançant la protesta i la pràctica artística col·laborativa que ocuparen temporalment l'espai públic de la ciutat. Aquesta estructuració ens permet observar diferents maneres d'activisme i, també, ens permet elaborar una diferenciació històrica entre tipologies. La selecció de cada plataforma, també té l'objectiu d'intentar obrir l'àmbit d'investigació, més enllà de les reivindicacions pel patrimoni natural, històric i edilici.

A partir d'aquesta classificació de caràcter funcional, hem analitzat les diferents pràctiques dutes a terme per aquests grups segons tres objectius. En primer lloc, hem realitzat una anàlisi quantitativa, és a dir, hem revisat quines pràctiques s'han donat de forma majoritària i hem intentat extraure conclusions, sempre relacionant-les amb la nostra hipòtesi. En segon lloc, les mateixes pràctiques artístiques col·laboratives les hem definides, segons uns paràmetres conceptuals per a poder caracteritzar sota els mateixos criteris totes les accions en un treball de situació per temàtiques com "art", "vida", "espai" i "política". Aquesta anàlisi ens ha permès, també, aprofundir en la nostra hipòtesi inicial, ja que els quatre paràmetres s'han enfocat a les necessitats de la visibilitat pública i de la cohesió social. Finalment, hem incorporat una tercera anàlisi que complementà els dos anteriors, perquè s'ha tractat d'establir de forma empírica les relacions entre les pràctiques artístiques col·laboratives i el nostre objecte d'estudi, realitzades des del marc de l'activisme local valencià, a partir de treballs artístics d'escala internacional, nacional, o fins i tot, també, local. Aquesta darrera anàlisi ens ha permès assolir definitivament el caràcter artístic d'aquestes pràctiques, que des de l'activisme utilitzen o són utilitzades com a referents artístics.

Per acabar, hem exclòs del nostre treball d'anàlisi, aquelles pràctiques activistes que no tenen un caràcter col·lectiu, com poden ser els discursos i els articles d'opinió de caire individual, tampoc ha tingut cabuda la producció textual d'experts donant suport al grup. Encara que puguen ser una eina eficaç per a aconseguir modificar l'opinió pública, hem exclòs, també, aquelles aportacions que no tenen un caràcter artístic ni estètic manifest, com per exemple els boicots econòmics. És a dir, hem analitzat aquelles pràctiques que s'han percebut com a interrupcions crítiques i estètiques, apropiacions temporals de l'espai públic, qüestionament de les operacions simbòliques, polítiques i econòmiques a la ciutat. Aquestes intervencions generalment són de naturalesa efímera, alternatives, mòbils, temporals i heterogènies.

4. Treball de camp

Abans de res, cal matisar que un dels principals objectius d'aquesta tesi, ha sigut estudiar la informació, els testimonis, els materials i la bibliografia de les trajectòries dels grups d'oposició ciutadana més destacats que han desenvolupat les seues activitats a la ciutat de València. Per tant, hem hagut de realitzar una exhaustiva tasca documental de recollida d'experiències i relats de pràctiques activistes. Aquesta tasca, ha sigut un procés molt elaborat i de recollida de documentació molt extensa.

A partir d'aquestes pràctiques activistes, categoritzades com a pràctiques artístiques col·laboratives, hem pogut realitzar les tres anàlisis de les quals parlarem en l'apartat de resultats i conclusions. Hem considerat de gran interès recollir, ordenar i classificar aquestes pràctiques, com una forma de consolidar una transmissió intergeneracional dels sabers, veus i experiències d'empoderament i de denúncia.

Per aquest motiu, el nostre procediment ha estat el següent, en primer lloc, ens hem adreçat a alguns dels grups esmentats abans, érem conscients que allotjaven les seues pràctiques a pàgines web encara actives. Aquest ha sigut el cas principalment de Salvem el Cabanyal i Salvem el Botànic, que malgrat que ambdues plataformes han conclòs les seues accions, encara mantenen aquestes pàgines webs actives. Aquesta pervivència s'ha transformat en un nou model d'arxiu en constant transformació. La nostra tasca ha sigut realitzar un buidatge de les accions i pràctiques més destacades i documentar-les, establint uns paràmetres bàsics com són la data de realització, el lloc, el registre gràfic i l'exposició narrativa de l'acte. Respecte a aquestes dues plataformes, també hem trobat nombroses referències de publicacions periodístiques, articles d'opinió i d'altres produccions, ja siguin textuals o audiovisuals de membres d'aquests grups o de persones pròximes. Gràcies a tots aquests materials, com queda recollit al text de la tesi, hem pogut establir, de manera acurada, la trajectòria d'aquests dos grups. Altrament, per poder completar aquestes informacions i resoldre alguns dubtes es varen realitzar dues entrevistes als portaveus d'aquests grups. Pel que fa a Salvem el Cabanyal, entrevistàrem la Maribel Doménech, activista, artista i professora universitària, el dia 20 de febrer de 2021. Pel que respecta a Salvem el Botànic, pels mateixos motius, entrevistàrem al Carmel Gradolí, portaveu i arquitecte el dia 25 de febrer de 2021.

Canviant de terç, s'ha d'esmentar, de forma paral·lela, l'activisme ciutadà de les associacions veïnals seleccionades: el barri de Sant Marcel·lí i el barri de Natzaret. Ambdues barriades han destacat per una producció textual i audiovisual pròpia. Per a establir quines han sigut les pràctiques activistes més destacades del barri de Sant Marcel·lí, ens hem basat en el documental del Raúl Sales *Sant Marcel·lí 1976-2016 veus*

d'un barri de 2016. I en el llibre *El barri que vam imaginar: cartografia de la lluita veïnal a Sant Marcel·lí* de l'Aída Vizcaíno, el Tono Vizcaíno i la Yaiza Pérez de 2017. I en el cas del barri de Natzaret, ens hem basat en el documental *Natzaret, 40 anys de lluita* de 2017, produït pel grup La Cosecha. Complementàriament, també, hem fet servir informacions periodístiques o articles d'investigació, com ara els escrits de la Josepa Cucó (2016) sobre aquest barri i els processos de degradació.

Tampoc s'ha de descuidar al feminisme, per a representar aquest moviment social de manera equilibrada. Des d'aquest sentit, ens hem basat principalment en algunes aportacions rastrejades en diverses pàgines webs, des de les quals allotjaven registres gràfics d'algunes accions. Però la font principal, ha estat la tesi de la Teresa Yeves amb el títol *Asociaciones de mujeres y movimiento feminista*. Aquest estudi es complementà amb informacions i intercanvis d'opinions, que vàrem esbrinar gràcies a l'entrevista realitzada el 26 de febrer de 2021. La seua investigació, defensada el 2006, ha sigut la clau per a poder afinar la recerca d'accions, ja recollides al seu text i a la premsa o a d'altres grups afins.

Respecte als grups de l'àmbit ecologista local, els dos grups seleccionats tingueren unes fonts molt disperses. En el cas del col·lectiu Per l'Horta, s'ha portat a terme diverses publicacions específiques i, alhora, també, el registre de les seues activitats, reflectides a la seua pàgina web i, actualment, a les xarxes socials. D'aquesta manera, hem pogut recollir les seues accions més destacades. Però, pel que fa al grup Marfull-AE, un grup activista especialitzat en accions sorpresives d'irrupció i la confecció de grans cartells en llocs de difícil accés, seguint les campanyes de Greenpeace. La recerca d'aquesta segona entitat esdevingué més complicada, ja que les accions més destacades que ixen en la seua pàgina web són incompletes. Aleshores, cercant per les xarxes socials, aconseguirem contactar amb el seu portaveu Josevi Alamar, qui ens facilità tot els registres de les seues accions, així com una breu descripció i els seus objectius per portar-les a terme.

Finalment, per als col·lectius Jo no t'espere i la plataforma de protesta Ex-Amics de l'IVAM, nosaltres contactarem amb representants d'aquests dos grups, de forma relativament fàcil. Del primer grup hi havia un contacte en comú, i en el segon cas, el seu portaveu és un conegut artista present a les xarxes socials. El portaveu de la plataforma contra la visita de Benet XVI a València, Ximo Cádiz, ens resolgué algunes imprecisions i ens facilità a tindre una millor idea sobre com va néixer aquella protesta. En aquests darrers casos, hem hagut d'utilitzar una eina informàtica d'ús prou intuïtiu, que permet cercar pàgines webs desaparegudes i trobar informació que ja no està publicada. Aquesta darrera tasca ha resultat molt profitosa per aquests dos grups, ja que als seus objectius no es trobava el fet d'arxivar les seues experiències.

De forma conjunta, per a la recollida d'informació es realitzà amb un acurat tractament de la informació, tenint present els trets bàsics, la data, el lloc, el registre gràfic i la narració de l'acció, amb les múltiples fonts que hem exposat. A continuació, aquestes accions van ser recollides i processades per a poder ser ordenades cronològicament i establir el relat de la trajectòria de cadascun dels grups, com ben bé ha quedat exposat al llarg del text de la tesi.

5. Resultats

A partir d'aquest marc teòric i des de la nostra proposta metodològica, iniciarem les anàlisis sobre les pràctiques artístiques col·laboratives, que havien desenvolupat sobre els grups que seleccionats. Per motius d'espai exposarem de manera resumida les pràctiques artístiques col·laboratives a partir de la informació obtinguda.

	AMV NATZARET	AMV SANT MARCEL·LI	SAIVEM SEBEC	SAIVEM EL CABANTAL	FEMINISME	MARFULL	PER L'HORTA	EX-AMICS DEL TVAM	JO NO T'ESPERE	
Actes públics simbòlics										
Ús de símbols propis del grup.	X	X	X	X	X	X	X	X	X	9
Ús del cos, caleres humanes, brudes, estandards humans o mar de protesta.			X		X					3
Enllematges simbòlics										0
Retalls, nomenclatura canviada i/o amb noms simbòlics.		X							X	2
Senyals de protesta amb símbols, campanyes, sintonies.				X						1
Recuperació simbòlica d'un edifici	X			X		X				3
Gestos groguers o insultants.				X						1
Intervencions artístiques	X	X	X	X			X			6
Paròlies, disfresses i actes simulats.	X	X	X	X		X		X	X	7
Celebracions, setmanes culturals i festes populars, teatre o artístiques.	X	X	X	X	X			X	X	7

Fig. 1. Quadre de resum de les pràctiques activistes, elaboració pròpia

Segons el material documental recollit de cada grup, hem conegut quines pràctiques artístiques col·laboratives s'han dut a terme. Aquesta opció metodològica ha sigut útil per a aconseguir un retrat global de l'activisme en la ciutat, tenint en compte la representativitat d'aquests grups. A continuació, hem elaborat un registre complet caracteritzat per la seua informació ordenada, amb la pretensió de fer conèixer quines pràctiques s'hi han desenvolupat i quins grups ho han protagonitzat en algun moment de la seua trajectòria. A partir de la documentació obtinguda, realitzarem una tasca de selecció, basada en la classificació de les pràctiques activistes segons el nombre de grups que les han aplicades. D'aquesta manera, podien obtindre una puntuació, sent nou la puntuació màxima que puga assolir una pràctica ja que han sigut nou els grups estudiats. O bé alguna pràctica podria obtindre zero punts quan alguna de les accions que havíem establert no havien sigut realitzades per cap dels grups. En aquest sentit, considerarem més important enregistrar quines pràctiques s'hi havien dut a terme, que el nombre de vegades o amb quina freqüència ho havien fet. Aquesta darrera possibilitat hagués limitat profundament les posteriors anàlisis (fig. 1).

L'objectiu d'aquesta anàlisi ha sigut argumentar que les pràctiques artístiques col·laboratives desenvolupades a la ciutat de València han sigut fonamentals per a donar visibilitat pública i per a recuperar els imaginaris socials diluïts per les polítiques neoliberals en la construcció d'un discurs alternatiu. D'acord amb aquests precedents metodològics, exposem a continuació alguns dels resultats o troballes més destacades. Concretament, presentem de manera resumida algunes de les pràctiques artístiques col·laboratives considerades més importants i representatives.

5.1. Fòrums d'informació

En primer lloc, hem destacat el funcionament mitjançant assemblees ordinàries i el desenvolupament de fòrums d'informació de les associacions de veïnes i veïns representats a la nostra investigació. Un dels seus objectius ha sigut sempre informar el veïnat del que s'estava fent a l'associació i, també, desenvolupar un mecanisme de recollida de demandes reals per a traslladar-les a l'Ajuntament. D'altra banda, la presència en fires alternatives o mercats amb activitats puntuals han servit per a mantindre la presència veïnal a l'espai públic, de manera complementària a les activitats internes de l'associació o d'altres de caire més activista.

5.2. Paralització d'obres o bloqueig

En segon lloc, trobem com a exemple de lluita social el bloqueig o paralització d'obres, serveis o instal·lacions. En ambdós casos, tant per a l'associació de Natxaret com la de Sant Marcel·lí, el bloqueig del trànsit de mercaderies perilloses i la paralització d'obres a les quals s'oposaven les podem incloure en les accions contra mesures no consensuades o la manca de solucions (fig. 2). Les hem definides com a accions d'indignació i de cerca de solucions pròpies contra l'absència de diàleg, per part de l'Administració, alhora, que aquestes accions han donat visibilitat a l'existència d'aquestes problemàtiques.

5.3. Viatges subversius

En tercer lloc, assenyalem la realització de viatges subversius fora de la ciutat ha tingut un caire diferent a les accions precedents, la intenció de *Salvem el Botànic* Recuperem Ciutat de viatjar a Barcelona amb una mani-tren era traslladar la protesta local a les portes de les oficines de l'empresari implicat en l'operació urbanística amb la qual cosa s'exercia la protesta i la pressió cap a tots els implicats. En canvi, en el cas de *Salvem el Cabanyal*, els membres de la plataforma es desplaçaren a Brussel·les per a protestar en un acte en el qual participava l'alcaldeessa, aquesta acció hem considerat que era una tàctica de pressió prolongada com així ho demostren les protestes en altres actes públics (fig. 3).

Fig. 2. Veïnes de Natzaret bloquejant el trànsit de camions (s.d.), AAVV Natzaret.

Fig. 3. Mani-tren en Barcelona (1996), Salvem el Botànic Recuperem Ciutat.

5.4. Cancel·lar una filiació

En quart lloc, destaquem l'acció de cancel·lar una afiliació. En el cas de la campanya "Jo no t'espere", l'acció de apostar de forma massiva tractava d'ésser una acció més dins del programa d'accions d'aquest col·lectiu (fig. 4). Podem destacar el seu caràcter massiu, públic i mediàtic, en el qual les persones simpatitzants del col·lectiu intentaren accedir a l'Arquebisbat per a formalitzar la seua apostasia i al mateix temps visibilitzar el seu desacord.

Fig. 4. Presentació de sol·licituds d'apostasia i excomunió a l'Arquebisbat (2014), Xarxa Feminista del País Valencià.

5.5. Concentracions, manifestacions, marxes i col·laboracions

En cinquè lloc, tenim les concentracions, manifestacions i marxes pròpies o en col·laboració amb altres grups. Aquestes accions també han estat acompanyades segons la nostra documentació per altres com: l'assistència o grups de pressió en activitats, la interrupció creativa en actes públics, les concentracions amb pancartes en llocs simbòlics. Les manifestacions en les seues múltiples varietats són una de les principals activitats fonamentals en l'activisme, ja que afirmem que són l'acció primària per excel·lència, l'expressió física del malestar i del conflicte.

La idea de la presència física es troba en totes les pràctiques activistes, ja siga a escala d'un determinat grup, ja siga en col·laboració amb altres grups o d'altres formes com la interrupció creativa. Aquesta presència dels activistes en llocs fonamentalment públics, o bé en espais on es realitzen actes públics, es troben evidentment relacionats amb la necessitat urgent de la visibilitat i ocupació temporal de l'espai públic, com a formes d'aconseguir-ho. De forma concreta, les concentracions amb pancartes en llocs simbòlics considerem que aporten un significant visual, per exemple, les concentracions de Dones de negre amb el silenci i el color negre de les pancartes i de les seues vestimentes construeixen un element visual més poderós i per tant més eficaç (fig.5).

5.6. Material gràfic

En setè lloc, hem considerat la pràctica anomenada material gràfic com a concepte que aglutina moltes accions de caire visual i representatiu. Hem considerat que el material gràfic generat per un grup formen part d'una eina de consolidació a llarg termini de la seua identitat com a grup d'oposició i, per tant, construeix i reforça una identitat més clara. La presència de la imatge corporativa en totes les seues variants, que s'han pogut veure mitjançant altres pràctiques, han fet visible l'oposició a l'autoritat local, en el cas

que, el públic tinguera la suficient informació per llegir aquests símbols, representacions, etc. D'altra banda, la representació visual d'un determinat grup pot facilitar la cohesió dels seus membres com una eina de presentació pública i de reconeixement entre iguals.

Fig. 5. Concentració de Dones de Negre a la plaça de la Verge (2011), Casa de la Dona.

La utilització d'una determinada simbologia per part d'un grup (logotip del col·lectiu o un color identificatiu en la protesta) constitueix un element de reconeixement grupal i cohesió dels activistes i simpatitzants (fig. 6). Al llarg de les dècades que abasten la nostra investigació, han proliferat les enganxines, les samarretes i les pancartes per a balcons, així com elements visuals de tot tipus per portar a les manifestacions. Tots els elements visuals reconeixibles de protesta es poden traslladar a qualsevol lloc, ja siga un acte de protesta clàssic com una manifestació, però també en el dia a dia de qualsevol activista o simpatitzant que porti algun d'aquests símbols.

Fig. 6. Pancarta de protesta (2006), jonotespere.org

6. Conclusions

A continuació, exposarem quin ha estat el grau de demostració de la hipòtesi plantejada al principi de la nostra investigació. Recordem que la nostra hipòtesi plantejava que les pràctiques artístiques col·laboratives podrien tindre la capacitat comunicativa de donar a conèixer un conflicte local, i per un altre costat, aquestes pràctiques suposaven una eina de construcció o reconstrucció social. Per valorar la demostració de la nostra hipòtesi, en primer lloc, hem afirmat que la varietat i diversitat de pràctiques que han desenvolupat els grups seleccionats són una clara exposició d'aquesta finalitat comunicativa. Gràcies a les aportacions teòriques d'experts locals, la recollida d'accions ha estat una tasca fonamental. Però, també, aquesta recollida mediàtica o millor dit, la difusió pels mitjans de comunicació ha sigut una constant que ha quedat demostrada pel gran volum d'articles periodístics que han donat compte d'alguna de les accions d'aquests grups. Seguint amb el paper dels mitjans de comunicació, com ara la premsa escrita, hem observat durant les nostres tasques de recollida d'informació l'exposició del conflicte es trobava present.

D'acord amb exemples que es troben al text de la nostra tesi, l'ocupació temporal de l'espai públic, ja siga amb un caràcter lúdic i festiu, o amb un altre aspecte més reivindicatiu, aquestes pràctiques contribueixen a alterar la quotidianitat i posar en qüestió l'ordre públic. Per tant, hem considerat que totes les anàlisis desenvolupades així com la recopilació de les distintes trajectòries dels grups han exemplificat de manera clara i sostinguda les nostres hipòtesis.

De forma complementària, pel que fa a la consecució de la nostra hipòtesi principal, també hem de valorar la relació entre el nostre objecte d'investigació, l'activisme local valencià i el lloc des del qual investiguem, la Facultat de Belles Arts de la mateixa ciutat. Sense deixar de banda la citada neutralitat investigadora, reivindicuem la necessitat de què les institucions públiques, mitjançant el seu alumnat en aquest cas, adreci la seua mirada i el seu interès cap a les realitats més pròximes del seu voltant.

A nivell general, volem destacar la importància de les nostres decisions bibliogràfiques i els referents teòrics que hem decidit utilitzar, ja siga des de l'àmbit artístic com d'altres disciplines, perquè han condicionat naturalment el nostre discurs. Amb aquestes eleccions pel que fa a textos, camps d'investigació o obres d'art hem volgut donar protagonisme a un concepte ampli de pràctica artística. D'altra banda, hi haurà absències conscients, com puga ser haver deixat de costat l'art participatiu. Aquestes decisions considerem que no han influït negativament en la qualitat del nostre treball, sinó que tan sols, la persona investigadora té la suficient perspectiva per a potenciar un discurs determinat.

Pel que fa a les decisions investigadores, cal afirmar que podríem haver seguit altres vies com ara els relats més amples pel que fa als grups seleccionats o d'altres grups. És a dir, seguint altres investigacions, si aquesta tesi s'hagués dirigit cap a l'acumulació de narracions sobre les trajectòries de l'activisme local, hauríem obviat el nostre principal interès que ha sigut l'anàlisi de les pràctiques artístiques col·laboratives. Tal vegada, podem concloure que si alguna mancança té aquest treball és no haver aprofundit de manera exhaustiva en alguna tipologia grupal o en algun grup en concret, ja que hem optat per fer un resum de cadascun dels grups seleccionats.

Aquesta decisió investigadora ens ha vingut donada per la intenció inicial de construir una mirada global cap a l'activisme local valencià en un moment determinat, degut en part a algunes afirmacions d'experts en les quals es parlava de l'especificitat d'aquests grups i la manca de punts de trobada entre ells. Podrien ser certes aquestes afirmacions, en part, però en moments clau una part important d'aquests grups es varen unir contra les agressions al territori o per demanar una democràcia més participativa. Considerem que encara que d'una manera breu o simplificada, sí que s'ha aconseguit fer almenys un colp d'ull a aquest arxipèlag activista, que s'ha desenvolupat a la ciutat de València.

Hem argumentat que estem davant d'un fi de cicle o de descans de l'activisme amb dos esdeveniments significatius com a fita, el cessament d'activitats tant del Salvem el Botànic (2017) com del Salvem el Cabanyal (2019), aquestes plataformes donaren un pas enrere, ja que els seus objectius fundacionals s'havien complert, però deixaven pas a unes altres maneres de fer, i altres preocupacions pel benestar del barri amb altres estructures. La desaparició d'aquests dos grups emblemàtics, segons la nostra opinió, coincideix amb el temps amb el que hem anomenat fi de cicle, la desaparició del Partit Popular al Govern local i autonòmic. Però aquest fi de cicle ha tingut com a conseqüència el desenvolupament més evident de processos de gentrificació a certs barris de la ciutat, processos més difusos contra els quals les formes de lluita han canviat, i s'estan buscant noves fórmules o reorganització d'aliances.

Finalment, per acabar aquest espai de reflexió, volem incloure altres conclusions, des del nostre punt de vista afirmem que les revisions que s'han fet als darrers anys en forma d'exposicions principalment, esdevenen un fi de cicle; en part podria semblar que així ha sigut pel seu caràcter d'assimilació per part de les institucions, però amb una certa distància afirmem que a l'actualitat estem assistint a la recol·locació de les posicions activistes. No obstant, l'aparició de noves formes d'agressió urbanística, per exemple, o el desvetllament d'actors que fins ara havien romàs ocults, ens porten a concloure que estem davant de l'inici d'un nou escenari en el que hi hauran nous moviments a la ciutat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aguilar, G. (2010), *El arte participativo: la participación como estrategia creativa en la instalación, el arte de acción y el arte público*. (Tesi doctoral), València, Universitat Politècnica de València.

Blanco, P. (2005), “Prácticas colaborativas en la España de los noventa”, Carrillo, J., Estella, I., i García Meras eds., *Desacuerdos 2. Sobre arte, políticas y esfera pública en el Estado Español*, Donostia, Arteleku.

Borisova, A., i Tejada, I. (2018), “Artivismo y construcción de ciudadanía. Manifestaciones creativas del movimiento vecinal pro-soterramiento del tren AVE en Murcia”, Chaves, M.A., i Tejada, I. eds., *Distritos culturales y revitalización urbana*, Madrid, Icono14 Editorial.

Collados, A. (2012), “La imagen participada. Complejidades y tensiones en los procesos artísticos colaborativos”, *Creatividad y sociedad: revista de la Asociación para la Creatividad* (19), p. 1-36.

Cucó, J. (2016), “Un barrio marginado no es un barrio marginal. A propósito de Nazaret (Valencia)”, *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, LXXI (1), 151–171. <https://doi.org/10.3989/rdtp.2016.01.005>

De Certeau, M. (1980 [1996]), *La invención de lo cotidiano*, Mèxic D.F., Universitat Iberoamericana de Mèxic.

Kravagna, C. (1998), “Working on the Community. Models of Participatory Practice. Republicart”. *Multilingual Web Journal*. <http://www.republicart.net/disc/aap/kravagna01_en.htm> [data de consulta: 11/12/2020]

La Cosecha i La Repartidora. (2017). *Nazaret, 40 anys de lluita* [Documental]. <https://vimeo.com/274891272>

Ribalta, J. et al. (1994), *Domini públic*. Barcelona, Centre d'Art Santa Mònica, Generalitat de Catalunya.

Sales, R. J., (2016). *Sant Marcel·lí 1976-2016 veus d'un barri*. [Documental]. Raül J. Sales.

Vizcaíno Estevan, T., Vizcaíno Estevan, A. i Pérez Alonso, Y. (2017). *El barri que vam imaginar: cartografia de la lluita veïnal a Sant Marcel·lí*. Associació de Veïnes i Veïns del Barri Sant Marcel·lí.